

ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ДІАЛЕКТИЧНОЇ ЄДНОСТІ ПРИРОДИ І БУТТЯ ЛЮДИНИ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ МИСТЕЦТВІ

Резнік Олена Сергіївна,
доктор філософії,
доцент кафедри мистецької освіти
Житомирський державний
університет імені Івана Франка
м. Житомир, Україна

Стаття актуалізує звернення до філософської проблеми усвідомлення значення природи у житті людини. Головним завданням наукової розвідки визначено відображення інтерпретаційних варіантів зображення чотирьох сезонів природи у художній творчості таких європейських митців: братів Лімбургів, Джузеппе Арчімбольдо, Ніколя Пуссена, Франсіска Баррера, Франсуа Буше, Поля Сезанна, Альфонса Мухи, Мікалоюса Чарльоніса. Ретроспектива історичної послідовності висвітлення художніх творів за темою «Пори року» дозволяє збагнути модифікацію трансформаційних змін у стилі та манері європейського живопису протягом XV–XIX століть.

Ключові слова: філософське підґрунтя, природа, людське буття, пори року (весна, літо, осінь, зима), цикл картин, художник, мистецька концепція.

Будь-який прояв мистецтва у творчості людей завжди має філософське підґрунтя – усвідомлене прагнення суб’єкта збагнути такі питання як проблема існування у вченні про буття (онтологія), дослідження моделей поведінки людини у сукупності матеріальних та духовних цінностей (антропологія), вивчення сутності пізнавального процесу як адекватного відображення навколишнього світу (гносеологія). Першоджерелом розуміння природи як явища навколишнього світу визначається натурфілософія – перша історична форма філософії споріднена із природознавством. У філософському

дослідженні Фрідріха Вільгельма Шеллінга натурфілософія означається необхідною сходиною розвитку знань з основним принципом єдності мислення і буття. За твердженням Ф. В. Шеллінга, «природа є не що інше, як закам'яніле мислення і результат Абсолютного духу, іншими словами, інтелектуальна форма природи мислення Бога» [1]. Аналогічна подібність циклічності природи і життя людини зумовлювала пізнання буття в аспекті вивчення проблеми – як природа впливає на спосіб життя людини. На думку Ф. В. Шеллінга, споглядання за природою зумовлює акт формування стихії творення мистецтва мислення, в тому числі і в художніх образах [1].

Одним із першотворів, який уособлює діалектичне доповнення тематики життєвого та природного циклів визначається *«Великий часослов герцога Беррійського»* – рукописна книга XV століття з кольоровими мініатюрами ілюмінаціями і орнаментаціями. Конкретизуючи поняття «часослов», зазначимо, що це церковно-богослужбова книга молитов щоденних церковних служб для практичного застосування осіб, задіяних у Божественній Літургії, зокрема священників, читців і співаків. Зазначений зразок духовного літературно-художнього видання у своєму структурному форматі містить такі змістові складники: Календар, Години Діви Марії, Сім покайних псалмів і Літанії всіх святих, Канонічні години Святого Хреста і Канонічні години Святого Духа, Богослужіння страстей Господніх і Богослужіння Святому Духу, Поминання померлих [2].

**Мал. 1. «Пори року» із «Великого часослову герцога Беррійського»
(січень, лютий, березень, квітень, травень, червень)**

Кількісний формат ілюмінованого рукопису із витонченою технікою виконання візерунків і подій із зазначенням 212 мініатюр, створювався

упродовж 1410–1486 рр. різними майстрами, зокрема нідерландськими живописцями-мініатюристами Полем, Жаном і Ерманом Лімбургами (1410-1416 рр. на замовлення герцога Жана Беррійського); імовірно французьким художником нідерландського походження, представником авін'йонської школи Бартелемі д'Ейком (1440–1450 рр.); французьким художником-мініатюристом Жаном Коломбом (1485–1486 рр. на замовлення Карла I Савойського) [2].

**Мал. 2. «Пори року» із «Великого часослову герцога Беррійського»
(липень, серпень, вересень, жовтень, листопад, грудень)**

У начатки «Великого часослову герцога Беррійського» покладено річний календар, який має дванадцять мініатюр із послідовним зображенням сезонних природних явищ в контексті людського життя селян і знаті, означеного працею і розвагами у різні пори року: січень (Сцена банкету), лютий (Сцена на дворі із селянами), березень (Селяни за роботою на феодальному маєтку), квітень (Придворні особи на території замку), травень (Святкування Першотравня біля міста Ріом в Оверні), червень (Сінокіс), липень (Жнива та стрижка овець), серпень (Хокінг), вересень (Збір винограду), жовтень (Посів озимих), листопад (Годування свиней жолудями), грудень (Полювання на кабана) [2].

І. Й. Капшик характеризує стилеві ознаки художньої техніки і манери календаря зазначає: «Зображення природи постає у єдності з людським життям, підкреслюючи ідею світового кругообігу. У мініатюрах пейзаж ще не виступає самостійним жанром, але створює певну атмосферу, настрій, вказує на сезонність природних явищ. На кожній з мініатюр зображено елементи астрологічної символіки: небесну напівсферу із сонячною колісницею, знаки

зодіаку, число днів місяця. Брати Лімбург створили своєрідний синтез мистецтва та астрології, котрий сприймався як цілісний художній образ людиною пізнього Середньовіччя» [3, с. 84].

За визначенням багатьох дослідників, «Великий часослов герцога Беррійського» – один із найвідоміших творів готичного живопису, для якого притаманні наступні особливості: ліризм і містицизм з особливою глибиною і драматизмом, деталізація і реалізм, контрастність світла та тіней з ефектом глибини і об'єму, величність і грандіозність у складності композиції із деталізованими декоративними елементами.

Неабияку зацікавленість виявляє цикл картин «Пори року» італійського художника-маньєриста *Джузеппе Арчімбольдо* (1527–1593). За допомогою зображення сезонних природних елементів (квітів, фруктів, овочів, листків, гілок і коріння дерев) італійський митець формує чотири пори року у людському прообразі [4]. Художня концепція циклу «Пори року» Джузеппе Арчімбольдо ґрунтується на філософському осмисленні бінарних хронотопів чотирьох сезонів природи і чотирьох етапів життя і стану людського буття: весна-дитинство, літо-молодість, осінь-зрілість, зима-старість. При цьому слід зазначити, що весна і літо відображають образ жіночого обличчя, а осінь і зима проектують контури чоловічого образу. Даний підхід художника зумовлює проведення аналогії-відповідності його художньо-філософського світогляду (оспівування світу природи) до дуалістичної концепції «інь та ян», символом якої визначають творчу єдність протилежностей Всесвіту у їх взаємозалежності: людина – природа, чоловік – жінка.

**Мал. 3. «Пори року» Джузеппе Арчімбольдо
(весна, літо, осінь, зима)**

На думку І. Й. Капшик, алегоричні гротескні портретні серії «Пори року» Джузеппе Арчімбольдо являють собою оригінальний синтез портретного та натюрмортного жанрів, які демонструють перевтілення людини в дари природи [3, с. 85].

Французький живописець, представник класичного французького бароко *Ніколя Пуссен* (1594–1665) у своїй художньо-мистецькій творчості провідною ідеєю визначав єдність та розбіжності вічної закономірності змін періодів життя природи і людини. Одвічна філософська тема зумовила звернення художника до тематичного циклу «Пори року», в якому пейзажі природи митець доповнив біблійними персонажами старозавітних сюжетів: весна - Едемський сад Адама і Єви, літо – епізод бідної Руфи і багатія Вооза, осінь – повернення посланців Мойсея із землі Ханаанської, зима – всесвітній потоп [5].

І. Й. Капшик визначаючи ідейну основу циклу Ніколя Пуссена, зауважує: «Сутність людського гріхопадіння як ідейна основа циклу презентується як шлях від безхмарного „Земного раю” до драматичного „Всесвітнього потопу”» [3, с. 85]. Дане твердження обумовлює висновок щодо прагнення художника до виховання кращих моральних якостей людини у світі природи, створеної Богом.

Мал. 4. «Пори року» Ніколя Пуссена (весна, літо, осінь, зима)

Періоди річного циклу розвитку природи віднайшли інтерпретаційне відображення у творчості іспанського художника *Франсіска Баррера* (1595-1658). Спираючись на жанр натюрмрту, живописець здійснює алегоричне уособлення людської фігури до відповідного природного сезону із зображенням споживчої продукції рослинного, пташиного, тваринного та водного світів [6].

**Мал. 5. «Пори року» Франсіска Баррера
(весна, літо, осінь, зима)**

Художня спадщина Франсіска Баррера репрезентує і тематичну серію «Алегорії місяців» річного календарного циклу, яка виконана в жанрі натюрморту без зображення людини [6].

Лютий

Квітень

Травень

Червень

Липень

Серпень

Мал. 6. «Пори року» Франсіска Баррера

Пасторальне уподобання французького художника і гравера *Франсуа Буше* (1703–1770) зумовило створення весняної, літньої, осінньої та зимової декад природи у витонченому та чуттєвому відтворенні стилю життя дворянської епохи. Обраний жанр сюжетної композиції із вишуканим, граційним та елегантним стилем викликає відчуття безпосередньої участі у події. Надані характерні властивості стилю Франсуа Буше у розглянутому циклі підтверджено і міркуванням І. Й. Капшик, яка зазначає: «„Пори року” Буше відображають сцени приємного дозвілля, що милують око витонченістю ліній і ошатним колоритом. У композиціях „Весна” та „Осінь” автор втілив

популярний для доби рококо жанр пасторалі. Сцени купання („Літо”) й катання на санчатах („Зима”) презентують світ безтурботного життя, переданий витонченою грацією» [3, с. 85].

Мал. 7. «Пори року» Франсуа Буше (весна, літо, осінь, зима)

В стилі реалізму, проте вже із втіленням майбутніх рис імпресіонізму (ніжна кольорова гама, ефект світла і тіні, пропорції повітря у загальній композиції) означається серія картин «Пори року» *Поля Сезанна* (1839–1906).

Весняний та зимовий періоди мають формат зображення жінки у лоні сезонної природи. Літній та осінній етапи доповнені елементами натюрморту у вигляді дарів природи сезонних циклів, які виконують споживчу функцію в житті людини [7].

Своєю барвистістю викликає захоплення природний цикл *Альфонса Мухи* (1860–1939) – чеського художника, представника стилю «Арт-Нуво». Молоді жінки-німфи своїми образами персоніфікують до чотирьох сезонів природи, які утворюють гармонічний цикл природного буття. Застосована графічність (промальовування всіх контурів і ліній), декоративність та орнаментальність перекликається із вантажним мистецтвом.

Мал. 8. «Пори року» Поля Сезанна (весна, літо, осінь, зима)

Чотири пори року Альфонса Мухи – це чотири грації стилю модерн [8]. Надаючи характеристики художньому циклу чеського митця, І. Й. Капшик відзначає: «Стрункі постаті вродливих жінок у вишуканих сукнях органічно вплітаються у ніжні візерунки рослин. Лінії орнаменту несли в собі напруженість духовно-емоційного і символічного сенсу. У модерні ми не зустрінемо традиційного жанру пейзажу, де зображені дерева і квіти. Художника цікавить не природа в цілому, а окремі її частини – квітка, листя як елементи декоративної орнаментальної структури» [3, с. 85].

**Мал. 9. «Пори року» Альфонса Мухи
(весна, літо, осінь, зима)**

Напрочуд цікавою філософською концепцією сприйняття природи визначаються цикли «Зима», «Весна» і «Літо» у мистецькій творчості литовського художника і композитора *Мікалоюса Чюрльоніса* (1875–1911). Дослідниця творчості литовського митця К. Гребенюк, визначає його концепцію наступним чином: «Як символіст Чюрльоніс зосереджує увагу на образах-символах Космосу – сонця, моря, неба та сходження людини до певної вершини й піку існування. Він надихається гармонією природи та проводить паралелі між нею та мистецтвами, прагне у своїх роботах досягти того ж синтезу та ідеалу співіснування. Цього синтезу йому вдалося досягти саме у художній творчості (близько 300 картин), яка є втіленням його концепції єдності та синкретичності завдяки поєднанню музичного, художнього та поетичного мистецтв» [9, с. 27–28].

Цикл картин «Зима» налічує 8 полотен із витонченими художніми образами, які зображують застигло-непорушний стан морозної пори [10].

Зима I

Зима II

Зима III

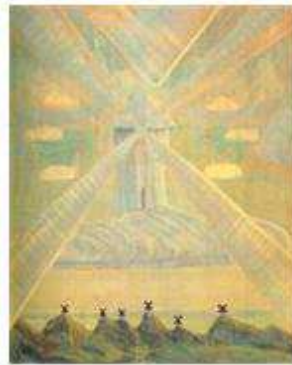
Зима V

Мал. 10. Цикл «Зима» Мікалоюса Чюрльоніса

Весняний та літній сезони природи в інтерпретації литовського митця мають форму сонатно-симфонічного циклу, де кожна з чотирьох картин відповідає музичним назвам-термінологіям [10].

Алегро

Анданте

Скерцо

Фінал

Мал. 11. Цикл «Соната весни» Мікалоюса Чюрльоніса

Алегро

Анданте

Скерцо

Фінал

Мал. 12. Цикл «Соната літа» Мікалоюса Чюрльоніса

Визначаючи особливості філософської концепції новатора, Л. Дем'яненко приходить до такого висновку: «Музичні категорії, входячи в мистецтво Чюрльоніса як формотворчо-конструктивні концепції організації пластичного

матеріалу, утворили єдину музично-зображальну систему» [11, с. 25]. І. Й. Капшик вважає, що «художник відтворює моменти життя природи крізь призму власного сприйняття, створюючи "пейзажі душі"» [3, с. 85]. К. Гребенюк, І. Й. Капшик, Л. Дем'яненко та О. Узікова головним мистецьким досягненням М. Чюрльоніса визначають винайдення особливого стилю «музикального живопису».

Здійснений аналіз філософського аспекту діалектичної єдності природи і буття людини у європейському художньому мистецтві дозволяє сформулювати наступні висновки. Постать людини як розумної істоти у лоні природи навколишнього світу завжди визначалась об'єктом дослідження у художній творчості європейських митців. Враховуючи змінність парадигм картин європейського світу упродовж XV–XIX століть, слід зазначити і на перетрансформації стилю мислення людини як біологічно розумної істоти не тільки у лоні природи, а й у суспільстві. Особливо чуттєвими до цих змін визначаються люди мистецтва, зокрема художники, які в силу власного екзистенціального враження мають різні інтерпретаційні відображення означеної теми. На основі розгляду художньої творчості конкретних європейських митців можна стверджувати про індивідуальну і неповторну манеру відображення природи у бутті людини. Для кожного з митців ця тема визначилась особистою концепцією, як-от: *зображення* сезонних природних явищ в контексті людського життя селян і знаті, означеного працею і розвагами різних сезонних декад (брати Лімбурги); *формування* сезонних етапів у людському прообразі за допомогою елементів рослинного світу із бінарним співвідношенням чотирьох сезонів природи і чотирьох етапів життя (Джузеппе Арчімбольдо); *з'єднання* пейзажів природи чотирьох циклів із старозавітними сюжетами (Ніколя Пуссен); *обрання* жанру натюрморту в контексті зображення споживчої продукції для людини дарів природи рослинного, пташиного, тваринного та водного світів (Франсіско Баррера); *відображення* стилю життя дворянської епохи у лоні різних сезонних декад (Франсуа Буше); *втілення* композиційного ефекту повітря чотирьох сезонів як важливої стихії всесвіту

(Поль Сезанн); *уособлення* жінки з природою (Альфонс Муха); *створення* новаторського зображення природи у форматі музичних категорій і понять (Мікалоюс Чюрльоніс). Діалектична єдність природи і буття людини одвічна тема як для філософів, так і митців. Тому наступні століття будуть дарувати людству нові твори художнього мистецтва.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Внесок німецької класичної філософії у світову філософію. URL : <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/philosophy/13148/>
2. Розкішний часослов герцога Беррійського. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D0%BA%D1%96%D1%88%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2_%D0%B3%D0%B5%D1%80%D1%86%D0%BE%D0%B3%D0%B0_%D0%91%D0%B5%D1%80%D1%80%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE
3. Капшик І. Й. Тематичний цикл «Пори року» в образотворчій спадщині європейського мистецтва : питання жанрової специфіки. *Молодий вчений* : наук. журн. Дрогобиц. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка. Дрогобич, 2015. Ч. 3. С. 84–86.
4. Джузеппе Арчімбольдо: таємниця портретів з овочів та фруктів. URL : <https://www.chameleon.kh.ua/post/dzhuzeppa-archimboldo-taiemnicia-portretiv-z-ovochiv-i-fruktiv>
5. Нікола Пуссен. Вікіпедія. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0_%D0%9F%D1%83%D1%81%D1%81%D0%B5%D0%BD
6. Пори року (Баррера). URL : [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%80%D0%B8_%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83_\(%D0%91%D0%B0%D1%80%D1%80%D0%B5%D1%80%D0%B0\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%80%D0%B8_%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83_(%D0%91%D0%B0%D1%80%D1%80%D0%B5%D1%80%D0%B0))
7. Поль Сезанн. Серії «Чотири сезони». URL : https://www.wikiart.org/uk/pol-sezann/all-works#!#filterName:Series_the-four-seasons,resultType:masonry

8. Пори року. Альфонс Муха – Краса природи. URL : <https://xzendor7.com/seasons-by-alphonse-mucha/?lang=uk>
9. Гребенюк К. П. Синестезія та її вплив на творчість композиторів-синестетів XIX–XX ст : курсова робота. Київ, 2020. 38 с.
10. Узікова О. В. Творчість М. К. Чюрльоніса як мистецько-філософський феномен : дис. ... д-ра філософії : 26.00.01. Теорія та історія культури. Київ, 2018. 289 с.
11. Дем'яненко Л. Імпресіонізм у музиці, живопису та літературі (Коцюбинський і Чюрльоніс). *Науковий вісник Ужгород. ун-ту*. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. Ужгород, 2011. Вип. 26. С. 41–45.